

Jungtinės Amerikos Valstijos ir kariniai perversmai Turkijoje ir Pakistane. Tarp sąmokslų ir tikrovės¹

Valerij Špak

Vytauto Didžiojo universitetas

Karinių perversmų kilmė ir raiškos modeliai nestokoja akademinio dėmesio, nes kariuomenės įtaka politikai buvo ir bus ypač svarbi valstybių politiniame gyvenime. 2016 m. liepos 15 d. Turkijoje įvykęs perversmas parodė, kad bendrasis tolesnio Turkijos Respublikos demokratizavimo kursas lieka nepakitęs šalies modernizacijos kelyje. Kadangi politinių, karinių ekspertų ir stebėtojų grupė² sugebėjo teisingai identifikuoti tam tikrus perversmininkų motyvus, įskaitant ir išorinį poveikį, numatomą Jungtinių Amerikos Valstijų paramą, jų paskelbti rezultatai grąžino kariuomenės vaidmens valstybėje ir perversmų tematiką į mokslo bendruomenės darbotvarkę. Knygos „Jungtinės Amerikos Valstijos ir kariniai perversmai Turkijoje bei Pakistane. Tarp

¹ Aslan Ömer, *The United States and Military Coups in Turkey and Pakistan. Between Conspiracy and Reality*, Palgrave Macmillan, 2018. ISBN 978-3-319-66010-3.

² Zühtü Arslan, Lars Haugom, Hakkı Taş, Ayşe Sözen Usluer, Ömer Aslan, Atilla Yayla, Edward N. Luttwak, Naunihal Singh, Drew H. Kinney ir kt. (2016–2017).

sąmokslu ir tikrovės“ autorius Ömeras Aslanas kryptingai atskleidžia nagrinėjamą problematiką ir kartu kelia sudėtingus itin įtakingų išorės veikėjų vaidmens kitų šalių vidaus politikoje klausimus. Ir nors knygoje analizuojamas Šaltojo karo laikotarpis, paskutiniai įvykiai Turkijoje tik pabrėžė tokių teorinių įžvalgų ir tyrimų aktualumą. Ö. Aslanas siūlo originalių bei naujų idėjų, parodančių, kaip Jungtinės Valstijos, siekdamos sudaryti palankias sąlygas NATO veiklai, teikė esminę materialinę pagalbą tokiais būdais, kurie padėjo sustiprėti Turkijos kariniams veikėjams siekiant politinės įtakos šalies viduje.

Knygos svarbą neabejotinai rodo faktas, kad civilinių ir karinių santykių moksliniuose tyrimuose yra gana nelengva identifikuoti išorės veikėjų vaidmenį, praktiškai įrodant jų įtaką karinių perversmų atsiradimui ir eigai kitose šalyse. Nors mokslinėje literatūroje labiau pabrėžiami vidaus veiksniai, karinių perversmų išorinis aspektas Šaltojo karo laikotarpiu nesulaukė tokio paties dėmesio. Pasak S. Huntingtono (1968), „nėra jokių įtikinamų įrodymų, kad JAV karinė pagalba ir karinis dalyvavimas politikoje yra tarpusavyje susiję. Karinė pagalba ir karinis mokymas savaime yra politiškai sterilūs: jie nei skatina, nei mažina kariuomenės pareigūnų siekį imtis politinio vaidmens“³. M. Janowitzo nuomone, „užsienio karinės paramos programos nėra lemiamos arba netgi galinčios padaryti įtaką, atsižvelgiant į karinio režimo pajėgumus ar nesugebėjimą konsoliduoti savo galias“⁴. Ben-Dor teigė (1975), jog „išorės galių poveikis pilietinei civilizacijai arabų pasaulyje yra beveik neįmanomas“. Šiuolaikinį požiūrį į šį reiškinį kolektyvinėje monografijoje „JULY 15. Coup attempt in Turkey context, causes and consequences“ išsakė Egipto mokslininkas Gamalis Nassaras⁵: „Nors yra daug akademinų

---

³ Huntington S. P., *Political Order in Changing Societies*, New Haven: Yale University Press, 1968, p. 193.

⁴ Janowitz M., *The Professional Soldier: A Social and Political Portrait*, Free Press, 1960, p. 342.

⁵ Nassar Gamal, *Coup in Turkey and Egypt: Internal and External Dynamics. JULY 15. Coup attempt in Turkey context, causes and consequences*. SETA Publications, 2017, p. 251.

studijų, nagrinėjančių proceso dinamiką, vedančią į sėkmingą perversmą, analitinės apžvalgos, kuriose visas dėmesys būtų sutelktas į poveikį išorinių veiksnių, dėl kurių įvykęs perversmas gali būti nesėkmingas, – retas atvejis.“ Apibendrinant – civilių ir karinių santykių literatūroje nepakankamai išnagrinėtas išorės dalyvių vaidmuo; siekiant paaiškinti, kiek jie prisidėjo prie vykusių karinių perversmų, per menkai atskleista karinio bendradarbiavimo kanalų (šaltinių) reikšmė, kad būtų galima suprasti perversmų išorinę dimensiją. Todėl Ö. Aslanas savo knygoje bando panaikinti šią spragą diskutuodamas apie JAV vaidmenį keturiuose Turkijos (1960 m. ir 1980 m.) ir Pakistano (1958 m. ir 1977 m.) kariniuose perversmuose.

Ö. Aslanas knygoje „Jungtinės Amerikos Valstijos ir kariniai perversmai Turkijoje bei Pakistane. Tarp sąmokslų ir tikrovės“ tiria muoju laikotarpiu atskleidžia požiūrį į egzistavusią pasaulio tvarką remdamasis Šaltojo karo metu vyravusiomis realizmo koncepcijomis. Pirmasis, nacionalinių valstybinių interesų pirmenybės, principas pateisina visas priemones šiems interesams įgyvendinti. Antrasis principas paremtas galios pusiausvyra besiremiančia pasaulėtvarka. Šaltojo karo laikotarpiu, parenkant užsienio politikos metodus ir konkrečias praktines priemones, tai buvo daroma pagal geopolitinės aplinkos svertus, taip nubrėžiant JAV geostrateginės orientacijos tikslus – atnaujinant galios balanso pusiausvyrą, kurioje galutinis *garantas* ir *globėjas* būtų Jungtinės Valstijos. Šios pozicijos laikėsi Zbigniewas Brzeziński, politikos guru ir buvęs JAV prezidentų patarėjas: „Amerika išlieka svarbiausia [šalis], kuri gali skatinti „svarbius ir gyvybiškai reikalingus Vakarų“ (įskaitant „tam tikrais atvejais ir Turkiją <...>“) tuo pačiu metu atlikdama „balansavimo ir taikintojo vaidmenį“ Azijoje“⁶. Knygos autoriaus teigimu, atsižvelgiant į istorinę geopolitinę galios pusiausvyrą, abi šalys įgijo strateginę reikšmę JAV ir NATO veiksams regione, kuriais buvo siekiama užkirsti kelią Sovietų Sąjungos plėtrai į Rytus. Turkija ir Pakistanas buvo

⁶ Brzeziński Zbigniew, *Strategic Vision. America and the Crisis of Global Power*, Basic Books, 2012

artimos JAV sąjungininkės, todėl gavo didelę karinę, politinę ir ekonominę paramą bei pasirašė dvišalius susitarimus su JAV. Profesorius R. Lopata teigia, kad „XX a. aštuntojo dešimtmečio pradžioje H. Kissingeris kartu su R. Nixonu pasuko JAV vairą nuosaikios sulaikymo strategijos SSRS atžvilgiu link. Totalaus komunizmo blokavimo politika buvo pakeista į geopolitiškai svarbių centrų ir teritorijų kontrolę, ypač Artimuosiuose, Vidurio Rytuose bei Pietryčių Azijoje“⁷. Tačiau, nepaisant knygoje nagrinėjamų šalių panašumų, jų prieigos prie Jungtinių Valstijų pobūdis ir kanalai buvo kokybiškai skirtingi. Turkija turėjo daugiau glaudžių politinių, karinių, socialinių ir ekonominių santykių, naudingų JAV, būdama NATO nare, tačiau Pakistanas, būdamas tiek CENTO⁸, tiek SEATO⁹ nariu, JAV vadintas „sąjungininkių sąjungininku“, negalėjo pasigirti pakankamai turiningais santykiais su amerikiečiais. Valstybės departamentas padarė specialų pareiškimą, kuriame buvo pažymėta, kad 1959 m. susitarimas numato JAV pagalbą Pakistanui tik komunistų agresijos atveju, asignavimai, skirti karinei ir ekonominei Pakistano pagalbai, turėjo būti patvirtinti Kongrese kasmet. Vašingtonas pasiūlydavo galimybę nuolat kontroliuoti pagalbos panaudojimą, tuo darydamas įtaką Pakistanui kaip strateginiam partneriui. Šie ir kiti bendradarbiavimo aspektai įvairiais deriniais paskatino Pakistano lyderių nepasitikėjimą partnerystės perspektyvomis ir galimybėmis tapti NATO nare.

Pristatoma knyga turi aiškią loginę dėstymo struktūrą. Ją sudaro penkios dalys, kurių kiekviena skirta atskiriems klausimams, vienam ar kitam vykusiam procesui pateikiama konkrečių pavyzdžių, argumentų. Pirmoje dalyje atlikta civilinių ir karinių santykių literatūros

---

⁷ Lopata R., „Pasaulio tvarka: paskutinė Henrio Kissingerio versija“, *Politologija*, 2015, p. 253. ISSN 1392-1681.

⁸ CENTO – Central Treaty Organization (Centrinės sutarties organizacija) – karinė politinė sutartis, sudaryta 1959 m. Pakistano, Turkijos, Irano ir Didžiosios Britanijos, galiojusi iki 1979 m., <<https://www.lietuviuzodynas.lt/terminai/Cento>>, 2018 11 20.

⁹ SEATO – Southeast Asia Treaty Organization (Pietryčių Azijos paktas) – karinė politinė sutartis, kurią 1954 m. sudarė Australija, Filipinai, Prancūzija, Naujoji Zelandija, Pakistanas, Tailandas, JAV ir Didžioji Britanija; galiojo iki 1977, <<https://www.lietuviuzodynas.lt/terminai/Seato>>, 2018 11 20.

apžvalga, atskleidžianti akademiniam sluoksnyje vykstančius teorinius ginčus, susijusius su karinių pajėgų ir išorės veikėjų vaidmeniu (-imis). Antroje dalyje pateikiama argumentacija, kodėl išorės veikėjai Šaltojo karo metu galėjo atlikti tokį svarų vaidmenį kitų šalių perversmo procesuose, ir išsamios diskusijos apie JAV vaidmenį keturiose karinių pajėgų operacijose Turkijoje ir Pakistane. Trečioje ir ketvirtoje šios knygos dalyse apžvelgiami 1960 m. ir 1980 m. kariniai perversmai Turkijoje bei 1958 m. ir 1977 m. Pakistane, kuriuose JAV atliko tikrai ne šalutinį vaidmenį. Paskutinė knygos dalis skirta trumpai JAV tęstinių veiksmų, dominavimo kitų šalių atžvilgiu civiliinių ir karinių santykių raidoje Turkijoje ir Pakistane po Šaltojo karo apžvalgai.

Siekdamas pristatyti šio veikalo tikslus ir ribas, autorius identifikavo ir įvardijo keletą esminių sunkumų. Pirmiausia, šia knyga jis nesiekė nustatyti priežastinio ryšio tarp išorinių subjektų veiksmų ir vykusių karinių perversmų. Kitaip tariant, tikslas nebuvo įrodinėti, kad JAV yra tiesioginės karinių perversmų priežastys ir kaltininkės. Priešingai, pagrindinė šio tyrimo prielaida buvo ta, kad tarptautiniai veikėjai gali veikti tam tikros šalies procesus taip, kad kariuomenė būtų suinteresuota perimti valdžią į savo rankas ir įvyktų esamo režimo pokyčių, tačiau viso to tikrai nepakanka, kad svetima valia būtų galima įgyvendinti karinį perversmą užsienio valstybėje. Antrasis sunkumas rašant šią knygą buvo tai, kad atliktas tyrimas buvo sąmoningai nukreiptas į objektyvių šaltinių paiešką, kad nebūtų pasiduodama gundančioms sąmokslo teorijoms. Kitaip tariant, tai dalyvių ar vertintojų, buvusių pačiame įvykių sukuryje, atsiminimų interpretacija, kurios nereikia laikyti faktu, galutiniu apibendrinimu ar galutine tiesa. Kartais pateikta informacija apie karinio perversmo priežastis yra autorių konstruktas, o ne realaus fakto rekonstrukcija, todėl labai svarbu buvo selektyviai išnaudoti esamus šaltinius. Šiame istoriniame palyginamajame atvejo tyrime buvo taikomas „proceso atsekimo“ metodas, leidęs autoriui atidžiai ir nuosekliai nagrinėti „istorijas, archyvinius dokumentus, interviu nuorašus ir kitus šaltinius“

apie tai, kaip vyko kariniai perversmai Turkijoje ir Pakistane. Šaltinių analizė, objektyvių faktų, empirinės medžiagos rinkimas leido autoriui gvildinti JAV pareigūnų reakcijas į karinių perversmų užuomazgas, vyksmo plėtotę bei atoveiksnius ir padarinius jiems pasibaigus. Autorius atsižvelgė į galimas karinių perversmų priežastis ir palygino JAV karinę, ekonominę, diplomatinę ir politinę paramą iki perversmo ir praėjus dvejiems metams po perversmo. Vieni iš pagrindinių ir patikimų knygos informacinių šaltinių buvo pučistų memuarai ir išlikę užrašai bei perversmo metu vykę susirašinėjimai, kurie tapo prieinami, kai buvo išslaptinti JAV nacionaliniame archyve buvę dokumentai. Atliekant tyrimo veiksmus taip pat buvo naudojami elektroninėmis telegramomis, siunčiamomis iš Jungtinių Valstijų ambasadų visame pasaulyje (nurodytais 1973–1979 m.). Didžiulė dalis memuarų, rašytų Turkijos, Pakistano ir amerikiečių pareigūnų, politikų taip pat papildė nagrinėjamus archyvinius šaltinius. Nors, kaip teigė knygos autorius, naudodamasis memuarais kaip šaltiniais, turėjo atsižvelgti, „kas kalba, su koku tikslu ir kokiomis aplinkybėmis“, kad būtų galima įrodyti dokumentų vertingumą ir gautos informacijos įrodomąją vertę. Galiausiai, autoriui teko nemažai bendrauti su buvusiais pareigūnais, politikais ir ekspertais tiek Turkijoje, tiek Pakistane. Kaip ir buvo tikėtasi, dauguma Turkijos generolų atmetė prašymus duoti interviu, dažniausiai remdamiesi savo sveikatos problemomis.

Pagrindinėje knygos dalyje „Išorinė parama ir kariniai perversmai Šaltojo karo metu“ autorius identifikuoja ir klasifikuoja tiriamus reiškinius – išorinių perversmų veiksmų išraišką, struktūrą ir pasekmes. Išorinių veikėjų poveikio matmenys autorius struktūruoja į tris etapus – prieš perversmą, perversmo metu ir po perversmo. Autoriaus teigimu, JAV turėjo realią galimybę nukreipti karinių perversmų eigą tam tikra linkme, taip pat galėjo numatyti atgrasymo nuo tikėtino perversmo rizikos priemones siūsdamos konkrečius signalus perversmo organizatoriams prieš perversmą (ar jo metu). JAV taip pat turėjo galimybę pratęsti politinę ir diplomatinę veiklą teik-

damas paramą – oficialiai pripažindamos naujas karines vyriausybes bei teikdamos ekonominę ir karinę pagalbą. Autorius išsamiai aptaria šiuos etapus ir, atverdamas civilinių ir karinių santykių problematiką, parodo dar vieną svarbią, tačiau neištirtą „socializacijos“ įtaką šiam veiksmui, siekdamas nuodugniau paaiškinti išorines perversmo tikimybių dimensijas. Siekdami sukurti perversmo užuomazgas, JAV pareigūnai tai galėjo daryti siųsdami perversmo organizatoriams tam tikrus signalus dviem būdais: pirma, perversmo organizatoriai galėjo ieškoti išorinio veikėjo galimo palaikymo, žinodami, kad jo santykiai su esama vyriausybe blogi. Kita alternatyva, kai išorės veikėjas gali tiesiogiai bendrauti su sąmokslininkais per įvairias priemones, drauge signalizuodamas, kad palaiko perversmą, leisdamas veikti netiesiogiai pažadėdamas nesikišti, jei jie imsis aktyvių veiksmų. Autorius pažymi, kad tokie ženklai nėra abstraktūs dalykai, nes politiniai veikėjai, būtent civilinės vyriausybės, maištininkai ar ginkluotosios pajėgos, seka signalus, bandydami suprasti jų reikšmę, prieš įgyvendindami savo ketinimus. Tokius signalus gali siųsti labai įvairūs asmenys: tiek diplomatinės tarnybos, tiek karinių struktūrų pareigūnai, agentūros, pavyzdžiui, CŽA, ir kt.

Antrasis Jungtinių Valstijų pareigūnų naudojamas įrankis, kuris veikia kaip karinė ir ekonominė pagalba, skirtas besivystančio ar pereinamojo laikotarpio šalims siekiant daryti įtaką vidiniams politiniams procesams, sukuriant karinius, politinius, socialinius ir kultūrinius ryšius tiek trumpuoju, tiek ilguoju laikotarpiu. Kadangi pagrindiniai karinio perversmo dalyviai yra ginkluotosios pajėgos, karinė pagalba taip pat gali būti laikoma „politiniu simboliu / ženklu“¹⁰. Karinis rėmimas gali būti naudingas kariuomenės vadams, neatsižvelgiant į perversmo rezultatus. Profesinio karinio švietimo biudžetų paskirstymas po karinės intervencijos taip pat gali siųsti tam tikrus signalus užsienio vyriausybėms. Galiausiai, kai karinių struktūrų

¹⁰ Siddiqa-Agha A., „Pakistan’s Arms Procurement and Military Buildup, 1979–99: In Search of a Policy“, *Lahore: Sang-e-Meel Publications*, 2003, p. 57; Cohen S. P., „U. S. Weapons and South Asia: A Policy Analysis“, *Pacific Affairs* 1, 1976, p. 55.

pareigūnai bando įvykdyti karinį perversmą, prasminga, kad išorės veikėjai kuo greičiau pripažintų jų formuojamų vyriausybių teisėtumą, kai vyksta aukščiausio lygio pareigūnų susitikimai, tarptautiniai forumai, diskusijos ir kt.

Naujoviškumo aptariamai knygai suteikia „karinių-karinių“ (angl. *military-military*) santykių problema. Tai yra vienas iš pagrindinių šios knygos tikslų – siekis parodyti dvišalių santykių reikšmę karinėje srityje ir su jais susijusias platformas, naudojamas priemonės bei mechanizmus, netiesiogiai veikiant valstybės vidinius procesus. „Kariniai-kariniai“ santykiai gali būti labai svarbūs vertinant šalies padėtį po perversmo, atsižvelgiant į besiformuojančius naujus rizikos veiksnius ar paveikiant aukštų pareigūnų skyrimą į strategiškai svarbius postus. Autorius atkreipia dėmesį, kad civilinių ir karinių santykių analizė paprastai orientuota į civilines ir karines sąveikas valstybių vidaus politikoje. Todėl vienas iš tikslų ir buvo įrodyti dvišalių ir daugiašalių santykių svarbą, vystymosi perspektyvas karinėje plotmėje, kuri gali būti tokio masto, kad joje įmanoma veikti kitos šalies vidinę tvarką. Autorius pažymi, kad JAV ambasados tose valstybėse, kuriose kariuomenė vaidino lemiamą vaidmenį tiesioginiu savo dalyvavimu šalies valdyme, buvo atitinkamai struktūruotos, jos veikė kaip „politinis / karinis patarėjas“, siekė įtvirtinti ypatingų interesų zonas tose šalyse. Net pasibaigus Šaltajam karui Amerikos ambasada Ankaroje buvo viena iš nedaugelio, kuri buvo išsaugojusi atskirus politinį ir karinį skyrius, o tai akivaizdžiai leido stiprinti karinį dvišalį bei daugiašalį bendradarbiavimą.

Kita ne mažiau svarbi knygos dalis yra skirta kariniam mokymui ir socializacijai. Autoriaus nuomone, Jungtinės Valstijos turėjo didžiulį mechanizmą, galintį veikti valdžios politinius sprendimus, kuriant visas sąlygas vykti valstybiniam / kariniam perversmui – vykdant profesinio karinio švietimo programas, mokymus bei plėtojant žvalgybos kanalų tinklą. Visais atvejais, kai Jungtinės Valstijos neturėjo pakankamai patikimų žinių ar nebuvo išpėtos apie gresiantį valstybinį / karinį perversmą, esamais žvalgybos kanalais buvo galima gauti pakankamai

tikslią informaciją apie politinius poslinkius ir galimus perversmo rengėjų ketinimus, ruošiant strategijas užsienio politikos pozicijoms.

Šaltojo karo metu kariniai mokymai buvo laikomi vienu iš strateginių įrankių; tai buvo Sovietų Sąjungos ir JAV netradicinė mūšio zona; kiekviena jų suprato, kad kitų šalių pareigūnų švietimas ir mokymasis yra „pergalė“ vienam, o „praradimas“ – kitam. Sąjungininkių ir draugiškų šalių kariuomenės pareigūnų mokymai ir švietimas buvo vieni iš efektyviausių naudojamų būdų ir priemonių siekiant nustatytų strateginių užsienio politikos tikslų nuo pat Šaltojo karo pradžios. Profesinis karinis ugdymas (PKU) yra vienas labiausiai paplitusių būdų didinti karinių struktūrų įsitraukimą į tarptautinį bendradarbiavimą, kurį JAV remia kitose šalyse. Šios mokymų programos leido JAV demonstruoti savo karinę įrangą ir ginklus atvykusiems kitų šalių pareigūnams, įrodant savo pranašumą prieš kitus tarptautinius subjektus, tikintis, kad šie pareigūnai siūlys ir taikys Amerikos ginkluotę savo kariuomenėse. Vienas iš ilgalaikių užsienio politikos užsibrėžtų tikslų buvo demokratijos sklaida, perteikiant kitų šalių pareigūnams, kaip veikia demokratija Amerikoje, stiprinant karinius santykius, užtikrinant JAV užsienio politikos tikslų įgyvendinimą bei geriau suprantant JAV karinę doktriną ir technologijas. Šia prasme profesinės karo švietimo programos, tokios kaip IMET¹¹, skiriasi nuo civilinių mainų programų. Į visas karines mainų programas taip pat įtraukta „lauko studijų programa“, pagal kurią užsienio pareigūnai „susiduria“ su JAV gyvenimo būdo išraiška, įskaitant demokratinių vertybių formavimą ir jų laikymąsi, pagarbą pilietinėms ir žmogaus teisėms bei darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės siekį. Kaip teigė vienas iš autoriaus šaltinių, „visi vizitai, organizuoti užsienio pareigūnams susitikti su JAV šeimomis ir keliauti į įvairius miestus kariuomenės ugdymo ir mokymo tikslais, gali būti aptariami socializacijos priemonių kontekste“. JAV siūlomų karinio mokymo ir edukacinių programų poveikis taip pat gali būti atpažįstamas kaip

¹¹ IMET – tarptautinis karinis ugdymas ir mokymas (*International Military Education and Training*).

„karinė minkštoji galia“. Autorius, cituodamas vieną iš šaltinių, akcentavo: „Kadangi karinių pareigūnų veikla [trečiajame pasaulyje] yra aktyvi, bet kokios demokratinės idėjos, kurios buvo įdiegtos JAV kelionių metu, manoma, galėjo turėti teigiamą poveikį, nes dauguma vėliau tapo aukščiausiais karinio ir civilinio elito nariais.“

Trečiajame knygos skyriuje – „Du kariniai perversmai Turkijoje ir vienas nepakeičiamas rėmėjas“ – išsamiai aptariamas JAV „vaidmuo“ karinių perversmų Turkijoje metu. Atlikdamas išsamią apžvalgą, autorius siekė išskirti JAV išorinių ryšių ir tarpusavio bendradarbiavimo svarbą Turkijos perversmų organizatoriams. Šaltojo karo metu JAV ir Turkija palaikė gana glaudžius santykius, kurie buvo antisovietinio pobūdžio ir paremti ne tik Artimųjų Rytų valstybės kariuomenės gebėjimų stiprinimu, bet ir ekonominės pagalbos palaikymu. Dvišalių santykių saugumo dimensija įtraukė Pentagoną į tarpininkavimo, „mecenavimo“ vaidmenį labiau nei bet kurią kitą JAV agentūrą. Galima tik priminti, kad pats prezidentas Dwightas Eisenhoweris, kuris 1952 m. buvo NATO vyriausiasis sąjungininkų pajėgų Europoje vadas, gerai žinojo Turkijos strateginę reikšmę NATO. Todėl JAV tuo metu pasirašė dvišalius bendradarbiavimo gynybos susitarimus su Pakistanu, Iranu ir Turkija. Remiantis šia sutartimi Turkija gavo garantiją, kad tiesioginių ir netiesioginių agresijos aktų atveju JAV privalės jai padėti. Tai buvo ta nuostata, dėl kurios daugiausia nerimavo perversmo rengėjai, norėdami pasinaudoti karine jėga, siekdami suirutės valstybėje. Šis naujas JAV įsipareigojimas saugoti Artimuosius Rytus nuo sovietų įsikišimo tapo Eisenhowero doktrina¹² Amerikos užsienio politikoje. Anot knygos autoriaus, 1980 m. vykusio perversmo Turkijoje atvejis tik patvirtino prielaidas, kad karinių perversmų priežastys gali būti ir lokalinės, ir regioninės. Tačiau tai nereiškia, kad pučistams visiškai nerūpėjo JAV reakcija į jų organizuojamus procesus. Todėl buvo imtasi visų atsargumo

---

¹² Little D., „Cold War and Covert Action: The United States and Syria, 1945–1958“, *Middle East Journal* 44 (1), 1990, p. 62; Yücel Güçlü, *Zeki Kuneralp and the Turkish Foreign Service*, Cambridge Scholars Publishing, 2015, p. 260.

priemonių, paprašyta JAV prezidento patvirtinamojo laiško, kad po perversmo būtų pripažinta teisėta politinė valdžia. Pirminių šaltinių analizė atskleidė, kad kai kurie ginkluoti sąmokslininkai gegužės 27-osios perversmo metu turėjo ryšių su pagrindinėmis JAV gynybos ir žvalgybos tarnybomis. Antrasis, 1980 m. rugsėjo 12 d. vykęs perversmas pademonstravo, kad net tada, kai šis veiksmas būdavo planuotas ir įvykdytas vienbalsiai pritarus vadovybei, perversmo rengėjai prieš tai atsižvelgdavo į JAV siunčiamus patvirtinimo signalus rengiamiems neramumams. Kaip pripažino generolas Evrenas, tik gavęs tinkamus ženklus iš savo karinių kolegų Jungtinėse Amerikos Valstijose, Turkijos generalitetas būdavo ramus prieš priimdamas sprendimus dėl valdžios pasikeitimų šalyje.

Ketvirtoji knygos dalis – „Pakistanas: du perversmai, vienas „daugumos sąjungininkų“ gynėjas?“ – skirta Pakistane vykusiems perversmams analizuoti. Autorius teigia, kad 1958 m. spalį Pakistane vykę du netikėti perversmai (spalio 7 d. ir spalio 27 d.) paliko ryškų pėdsaką, susijusį su Jungtinių Amerikos Valstijų vaidmeniu kariniuose neramumuose Pakistane. JAV prezidento Eisenhowero administracija ne tik buvo informuota apie pirmo perversmo vyksmą, bet ir pagrįstai tikėjosi kito perversmo, kur Amerikos politinė / diplomatinė, ekonominė ir karinė pagalba antrajam perversmui buvo garantuota. Autorius tvirtina, kad prezidento Carterio administracija prieš Bhutto vyriausybę pateikė pakankamai negatyvių signalų (1977 m. karinis perversmas), kad galima būtų suprasti apie uždegtą žalią šviessą kariniam perversmui surengti. Todėl, Pakistano kariuomenei nuvertus teisėtą civilinę vyriausybę, prezidento Carterio administracija nepasmerkė šio perversmo, taip pat neteikė jokių teigiamų ženklų dėl tolesnių procesų šalyje, nepadėjo naujai karininkų vyriausybei kilus konfliktui Afganistane po dvejų metų.

Knygos „Jungtinės Amerikos Valstijos ir kariniai perversmai Turkijoje bei Pakistane. Tarp sąmokslų ir tikrovės“ pabaigoje autorius analizuoja pokyčius šalyse pasibaigus Šaltajam karui – tarptautinius santykius ir juos veikiančius išorinius veiksnius. Paskutiniame sky-

riuje teigiama, kad po Šaltojo karo kariuomenė Pakistane ir Turkijoje vis dar buvo galinga politinė veikėja. Su Sovietų Sąjungos (kurį buvo nuolatinė išorinė grėsmė) išnykimu buvo teigiama, kad „velnias randa darbą tuščiosios rankose“, – tai reiškė, kad Pakistano ir Turkijos kariuomenės turėjo daugiau laiko ir erdvės veikti šalių vidaus politiką. Jei kariuomenė mato neišvengiamą ir didelę išorinę grėsmę, visas dėmesys bus sutelktas tik į jos eliminavimą, todėl vidinė politika liks užribyje. Kaip teigia Ö. Aslanas, „nesant rimtų išorinių grėsmių, kariuomenė labiau linkusi jėgą panaudoti savo šalies vidinėms problemoms spręsti“¹³. Todėl politikos formuotojai, suvokdami, kokią įtaką išoriniai įvykiai gali turėti civiliniams ir kariniams santykiams, daugiausia dėmesio skyrė „postmodernių kariuomenių“ atsiradimui pasibaigus Šaltajam karui. Apskritai perspektyva po Šaltojo karo suteikė teigiamą vaidmenį išorės veikėjams, šiame kontekste ypatingas dėmesys buvo skiriamas NATO, ypač atsižvelgiant į sprendimą „laikytis civilinės valdžios viršenybės“, kuri buvo ir yra pagrindinė narystės sąlyga po Šaltojo karo, siekiant išplėsti NATO aljansą.

Taigi Ömero Aslano knyga „Jungtinės Amerikos Valstijos ir kariniai perversmai Turkijoje bei Pakistane. Tarp sąmokslų ir tikrovės“ yra pakankamai informatyvus šaltinis tiek politikos mokslų tyrėjams, tiek karinių ir civilinių santykių politikos formuotojams, tiek istorikams apie išorės subjektų vaidmens svarbą. Autorius neabejotinai sugebėjo perteikti skaitytojams supratimą apie išorės „perversmų kultūros“ abiejose šalyse veiksnius taikant ekonomines, socialines, politines priemones, remiančias ginkluotąsias pajėgas. Knyga yra prasminga savo aktualumu, nes prisideda prie akademinės diskusijos apie modernizacijos raidą Pakistane ir ypač Turkijoje. Didžiulis knygos pranašumas yra tas, kad joje naudojami reikšmingi, pirminiai informacijos šaltiniai, kurie prieinami ne visiems mokslininkams, o pateikiama informacija yra sunkiai pasiekiamo dėl Turkijos kariuomenės ir generaliteto taikomos „tylos“ subkultūros.

---

¹³ Cann R., Danopoulos C. (1997). „The Military and Politics in a Theocratic State: Iran as a Case Study“, *Armed Forces & Society: An Interdisciplinary Journal*, (2).